

Arhitectura sacră, semnificația și efectele ei¹

Dr. O. Baban

Prima resursă a Bisericii este Sfânta Treime, Dumnezeu Triun cu voința Sa divină, cu resursele Sale nelimitate, cu suveranitatea Sa. Această afirmație se referă la Dumnezeu Tatăl, cu planul Său de mântuire, cu harul Său, cu inițiativele Sale; la domnia lui Hristos, prin jertfa Sa, la mijlocirea Lui și la conducerea Lui, la care se adaugă lucrarea Duhului Sfânt în oameni și prin oameni, nașterea din nou, starea de înfiere, darurile Duhului Sfânt, roada Duhului Sfânt, diversele slujiri. În al doilea rând, oamenii care formează Biserica reprezintă și ei o resursă esențială în dinamica Bisericii. Biserica nu este clădirea, sau confesiunea, ci ea reprezintă adunarea oamenilor credincioși care se închină în duh și în adevăr lui Dumnezeu, și îl au drept Cap pe Hristos - ei sunt Trupul lui Hristos, care continuă lucrarea lui Isus. În același timp, lucrarea Bisericii se folosește și de contextul existent, de condițiile de spațiu și timp, care adaugă o dimensiune neverbală dar eficace în comunicarea evangheliei (tipul de organizare al închinării, slujirea socială, amenajarea interioară a spațiului de închinare, organizarea timpului de închinare, legarea și îmbunătățirea relațiilor frățești etc.). Optimizarea dependențelor și a utilizării lor (amenajări, săli utilitare etc.), reprezintă, astfel, una din măsurile importante, necesare, ale vieții Bisericii. Modul de folosire a timpului indică, de asemenea, gradul de cooperare între diverșii lideri și diversele programe existente, sensibilitatea la programul de muncă și viață al membrilor Bisericii etc. Prin aceste detalii se dă un mesaj non-verbal eficient asupra calității relațiilor și a disponibilității Bisericii la slujire.

Importanța contextului închinării: spațiul și timpul

Datorită dezvoltării societății și extinderii zonelor locuite, Biserica modernă se vede obligată să rezolve câteva probleme de accesibilitate și de comunicare arhitecturală. Arhitectura sacră are importanța ei

¹ Secțiune din cartea O.Baban, *Noul Testament și principiile relațiilor în Biserică*, București: Ed. Universitară, 2009.

specifică, conotații recunoscute în orice cultură;² cu toate acestea, în creștinism ea are și contestatari numeroși, mai ales în cercurile evanghelice, dat fiind faptul că Biserica Primară a crescut exponențial în primele secole fără clădiri speciale și fără simbolism sofisticat. Paragrafele următoare vor aborda pragmatic problemele spațiului și arhitecturii, considerate ca factori care influențează dinamica Bisericii.³

Problemele spațiului adiacent

Din punct de vedere al localizării, Biserica trebuie să fie „vizibilă”, „vizitabilă”, adică ușor de găsit, aproape de mijloacele de transport, și, dacă este posibil, să ofere facilități de parcare. Potrivit teoriei comunicării vizibilitatea unei Biserici este un factor important în receptarea continuă a mesajului ei de bază: o Biserică vizibilă comunică „aici este un loc unde credincioșii se închină cu-adevărat, Dumnezeuului celui Adevărat, și unde tu poți găsi înțelegere, ajutor”.

Din punct de vedere al strategiei de dezvoltare, este recomandabil ca ansamblul clădirii Bisericii să ofere posibilități de extindere a activității (teren adiacent, birouri, clase și săli de studiu biblic, conferințe etc.).⁴ Blocarea străzilor adiacente creează probleme pentru vecinii Bisericii (care trebuie rezolvate, prompt, cu amabilitate creștină, sau, mai bine, evitate). De multe ori, parte din mărturia creștină este adusă și pe tărâmul disputelor legate de parcare, de zgomot și deranj pentru vecini (din cauza cântărilor, activităților de tineret etc.).

Spațiul adiacent ridică două aspecte principale: existența unor clădiri sau săli suplimentare pentru activități școlare (copii, tineret), de grup (întâlniri bărbați, cercul femeilor, alte activități cum sunt diversele studii, conferințe, întâlniri de rugăciune etc.), și existența unui spațiu aferent

² O prezentare generală, documentată, se întâlnește în C. Humphrey; P. Vitebsky, *Sakrale Architektur. Modelle des Kosmos, symbolische Formen und Schmuck, östliche und westliche Traditionen*, P. Simon (trad), Köln: Evergreen (*Sacred Architecture*, Duncan Baird Publishers, 1997), 2002.

³ Cf. observația la obiect a lui R. Warren „clădirile [Bisericilor] ar trebui să fie instrumente pentru slujire nu monumente” (în „Does your church really need a bigger building?”, un articol în seria *ToolBox Classic*).

⁴ K.L. Callahan, *Twelve Keys to an Effective Church, Strategic Planning for Mission*, NY: HarperCollins, 1983, pp. 72-116.

care să permită extinderea Bisericii în timp, sau activități adiacente (de exemplu, parcare). Există în țările afluente Biserici care, confruntându-se cu această problemă și dispunând de un spațiu adiacent redus, au decis ca duminica membrii să vină la adunare cu mijloacele de transport în comun, sau familiile mai puțin numeroase să folosească aceeași mașină. Din cauza nerezolvării acestei probleme, unele Biserici au ajuns în criză funcțională și de dezvoltare. Strangulate de problemele de trafic și de cele de parcare, nereușind să se relocalizeze, ele și-au pierdut treptat viziunea, relațiile de bună vecinătate, mărturia, și, în final, membrii.⁵

Această problemă a strangulării spațiului adiacent o simt mai ales Bisericele evanghelice care pun accent pe prezența la închinare și pe programele duminicale și din timpul săptămânii. Sufocarea edilitară nu trebuie să lăsată să afecteze viața spirituală a Bisericii. Uneori se aduce ca soluție modelul de mega-Biserică, construită pe spații noi, ample, cu locuri de parcare, cu dependențe suficiente. Din motive de reprezentativitate și facilitare a unor proiecte majore, construirea de mega-Biserici este o opțiune bună în orașele mari. Cu toate acestea, caracterul mobil a populației active, penuria de terenuri cuprinzătoare în orașe, problema spațiilor de parcare, precum și prețurile exorbitante din zona urbană, par să indice, totuși, că înființarea de Biserici mici și mijlocii este o soluție mai interesantă, mai accesibilă.⁶

În Europa de est, fie lipsa de mijloace financiare, fie restricțiile de planificare sau sistematizare a orașului, fie aria de răspândire a membrilor Bisericii, nu permit extinderea ori relocalizarea. În aceste situații, strategia optimă impune considerarea nevoiei de a înființa alte Biserici, mai mici, în împrejurimi, ori în alte zone optime. Înființarea unei Biserici filiale, până la găsirea unei soluții stabile, pare să fie o soluție importantă care încurajează implicarea mai multor creștini în

⁵ Bisericele de tip adunări confesionale, sau club, sunt cele mai afectate de astfel de probleme. Cu toate acestea, și Bisericele parohiale pot cunoaște astfel de crize de funcționalitate. Spiritualitatea comunității este, însă, factorul cel mai important. Comunitatea poate acționa în ideea relocării, modificării viziunii etc.

⁶ Literatura denumeste acest fenomen „strangulare sociologică”, *sociological strangulation*, și poate avea efecte foarte negative asupra Bisericii locale. Cf. K. R. Hunter, *Foundations for Church Growth. Biblical Basis for the Local Church*, Corruna, IN: Church Growth Center, 1994, p. 154.

misiune, evanghelizare, acțiuni sociale. Adunarea unei astfel de filiale într-un apartament, sală de clasă, vilă, de ședințe, este adesea o soluție bună pentru începuturile unei Biserici, mai ales în societăți dinamice, mai puțin conservatoare.⁷ În cazul în care se închiriază o sală pentru întâlnirile de studiu biblic și închinare, închirierea unei săli mai mici, mai ieftine, care să fie folosită mai des, eventual și în timpul săptămânii, pare o idee mai bună decât folosirea unei săli mari, cu chirie ridicată, accesibilă doar duminica.

Potrivit altor păreri, strângerea credincioșilor de la bun început într-o capelă care poartă însemnele distincte ale creștinismului (crucea, turnuri, clopotniță etc.), constituie o metodă de închinare mai potrivită psihologiei țărilor cu tradiție ortodoxă, unde, creștinismul tradițional este legat de un loc consacrat, sfințit, dedicat unei slujiri anume. În afară de aceasta, un mare număr de oameni își trăiesc viața în spațiul îngust din apartamente și ar dori ca închinarea să aibă loc în altă parte. Modelul cultural al adunării într-o Biserică (clădire) este, astfel, important, dar nu este și esențial. Chiar și Bisericile ortodoxe încep adunări în simple barăci în dorința de a trezi interesul și dedicarea enoriașilor pentru viața Bisericii, în timp ce se strâng fonduri pentru noua clădire. Indiferent de formă, comunicarea simbolică a destinației Bisericii sau a casei (forma clădirii, identitatea creștină și confesională, integrarea în arhitectura zonei), este importantă, și la fel comunicarea programului Bisericii trebuie să aibă loc în mod clar, accesibil, încât vizitatorul ocazional să știe când poate participa la închinare sau se poate întâlni cu păstorul sau administrația Bisericii, pentru consiliere, consultare etc.

Scurtă istorie a arhitecturii bisericești

În prima sută de ani după Hristos, credința creștină s-a stabilit în marile orașe, iar în secolul doi Biserica s-a organizat mai bine și s-a extins (în sec. 3, aproximativ în 250, Asia Mică era 60% creștină). Arhitectura

⁷ R. Warren, *The Purpose Driven Church. Growth Without Compromising Your Message and Mission*, Grand Rapids, MI: Zondervan, 1995, p. 45. Biserica păstorită de R. Warren și-a schimbat localizarea de 79 de ori în primii 15 ani de existență.

creștină distinctă, standardizată, apare abia în sec. 5, în condițiile în care închinarea capătă un caracter mai formal.

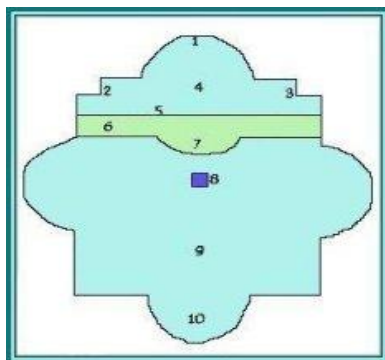
a. Exteriorul: între simplitate și simbol creștin

În primele secole creștinii se închinau în case, în clădiri nepretențioase, iar celebrarea credinței avea un caracter necomplicat, discret (cf. o Biserică din Roma, AD 300).⁸

Majoritatea teologilor creștini subliniază că esența clădirii Bisericii este viața spirituală; clădirea oferă doar un context arhitectural pentru închinare.⁹ Forma Bisericilor varia mult în cuprinsul imperiului roman, dar elementele simbolice cum sunt crucea, domul, reveneau cu constanță. Zece dintre acestea pot fi urmărite în figura următoare:

- 1 Apsis
2. Protesis
(masa pregătirii)
3. Diaconicon
(masa diaconilor)
4. Masa altarului
5. Iconostas
6. Solea
7. Amvon
8. Tetrapod
9. Naos
10. Nartex (hol)

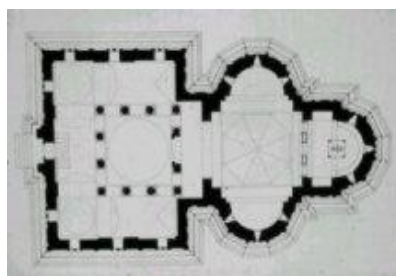
⁸ R. Ousterhout, *Curs de arhitectură și istoria Bisericii*, 1992-1996, cf. <http://www.arch.uiuc.edu/courses/arch311/default.html>.

⁹ J. Yiannias, „Orthodox Art and Architecture”, cf. site-ul <http://www.goarch.org/en/ourfaith/articles/article8025.asp>. Cf. E. Braniște et. al, *Liturgica teoretică*, București: Ed. IBM-BOR, 2002, pp. 93-103.

Modelul bizantin „în cruce”, cu dom, este unul din modelele cele mai des întâlnite, începând cu sec. 4-5:

Formele în care apare de-a lungul teritoriilor locuite de creștini sunt, de obicei, mai complexe, conform școlilor locale de arhitectură. Un exemplu românesc remarcabil este Biserica domnească de la Curtea de Argeș (1512-1521, construită Neagoe Basarab):

În general, Bisericile ortodoxe din mănăstirile românești sunt lungi și înguste. Structura bazată pe volte și domuri încearcă să comunice întâlnirea cu cerul stăpânirii dumnezeiești.¹⁰

¹⁰ Cf. G. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București: Ed. Academiei RSR, 40, 70-72, 224-401, 1982; N. Leach, *Anestetica. Arhitectura ca anestezic*, trad. C.M. Cătuneanu, București: Paideia, 1999; S.

b. Amenajări interioare: între funcționalitate și mesaj nonverbal.

Din motive de comunicare culturală, arhitectura interioară și exterioară, precum și structura generală a clădirii Bisericii trebuie să servească scopurilor ei majore, printre care sunt vestirea evangheliei, închinarea, sărbătorirea și glorificarea prezenței lui Dumnezeu, studiul biblic. Desfășurarea activităților adiacente presupune dependențe, cum sunt sălile de studiu pentru copii, tineret, grupuri de credincioși specifice, activități de cor, studiu biblic, întâlniri diverse, conferințe, găzduiri temporare etc. Nu este lipsit de importanță ca să se prevadă locuințe de serviciu pentru personalul Bisericii, în perioadele de tranziție, angajare etc.

Înfățișarea exterioară a clădirii are un mesaj specific. Mai întâi, clădirea trebuie să comunice, într-un fel, ideea că acolo este un loc de închinare creștin. În același timp, clădirea trebuie să se integreze estetic, stilistic, în linia orașului, a cartierului, altfel, contrastul creează o nefamiliaritate evidentă, care va împiedica vizitatorii să identifice cu închinarea creștină. O clădire opulentă așezată într-o vecinătate săracă, nu comunică nici un fel de identificare cu problemele comunității, ci un mesaj dur despre contraste și subculturi neintegrate, rupte de realitate, o civilizație tipică lumii a treia (de ex., astfel de contraste arhitectonice se întâlnesc frecvent în orașele Indiei). În SUA un ansamblu arhitectonic extins, strălucitor realizat comunică seriozitate, spirit de antrepriză, dedicare în dărnicie față de Biserică, o concepție generoasă, dinamică, care gândește proiecte mari, influente („think big”). În Europa, însă, atât în Vest cât și în Europa de est, opulența și mega-dimensiunile comunică un proiect de stat sau internațional, o anume anvergură impersonală, o nuanță de extravaganta aristocratică, de monumentalitate imperială, și chiar depărtare de oameni, iar în ultimă instanță, ineficiență. Aici, Bisericile

obișnuite au dimensiuni mai mici, după cum și mijloacele financiare de care dispune populația sunt mai mici. Bisericele evanghelice din această zonă ar trebui centrate pe funcționalitate mai mult decât pe mărime, pe varietatea activităților decât pe monumentalitate, adaptate la psihologia popoarelor și a zonei geografice.

O semnificație aparte o are interiorul sălii principale a Bisericii. Afară de forma generală și decoruri, de luminozitatea și acustica sălii,

importante pentru ambianță sunt și poziția amvonului, a băncilor (scaunelor) auditoriului, a corului, poziția baptisteriului, prezența unui podium destinat manifestărilor artistice (coruri festive, orchestre ocazionale, concerte, scenete, căsătorii, predicare dinamică, etc). Dacă în Bisericele ortodoxe prezența

altarului, a iconostasului (peretele de icoane care separă altarul de zona centrală a Bisericii) au o semnificație aparte pentru liturghie, impunând o distanță între credincioși și clerici (desfășurarea liturghiei are loc,

practic, doar în zona unde se mișcă preotul, diferența între participarea preotului și a mirenilor fiind evidentă), atunci trebuie înțeles că elementele de arhitectură sunt importante și pentru Bisericele evanghelice.

De exemplu, o sală lungă favorizează ideea că ascultătorii

sunt spectatori, și că ce este important se întâmplă doar în față. O sală sub formă de amfiteatru rotund, cu amvonul în centru, favorizează ideea de frăție, de comunitate, de prietenie între vorbitor și auditoriu. Culoarele largi, multiple, se pot dovedi funcționale în caz de scenete, procesiuni, celebrări speciale (la nevoie pot fi ocupate parțial cu scaune). Bănci lungi, masive, comunică ideea de ordine prestabilită, favorizează înghesuiala, îngreunează deplasarea. Scaunele subliniază individualitatea, separarea între persoane, confortul, dar pot să asigure și

un spirit de grup, adunarea pe preferințe, mobilitatea în situații speciale etc.

Amvonul ridicat pe un postament elaborat comunică autoritate, prestanță. Un amvon așezat mai jos semnifică familiaritate, tovarășie, accesibilitate. Un amvon masiv ascunde auditoriului corpul predicatorului și ridică un zid între el și ascultători, un refuz aprioric al comunicării dincolo de limitele prestabilite. Din acest motiv, multe din Bisericile moderne preferă amvoane mai simple, mai suple, transparente chiar, uneori doar sub forma unui suport stilizat pentru Biblie, deoarece comunicarea este mai deschisă în felul acesta, mai directă. Predicatorul nu mai are pe ce să își sprijinească mâinile, mascând timiditatea sau lipsa de pregătire, sau susținându-și o tiradă legalistă. El trebuie să predice atât cu glasul, cât și cu atitudinea, cu gesturile precum și cu mișcarea de ansamblu a corpului, și să se integreze mai mult și mai complet în comunitatea de închinători.

Prezența unui podium, a unei platforme pe care este amplasat amvonul, semnifică deschiderea spre a împărți autoritatea și prestanța comunicării evangheliei și cu alții (invitați, persoane chemate să aducă o mărturie, grupuri vocale care conduc închinarea Bisericii etc.). Lipsa unui astfel de podium indică foarte clar ierarhia Bisericii. În multe Biserici, amvonul și scaunele predicatorilor sunt așezate cel mai sus, apoi, în ordine vin corul, orchestra, și în cele din urmă, sala și ascultătorii (multe Biserici au și balcoane, care de obicei comunică existența unui loc de refugiu, pentru spectatori de rangul doi, sau adăpostesc și ele un cor, o orchestră). Numeroase Biserici contemporane consideră că un podium larg, frontal, reprezintă o bună investiție pentru comunicarea în diversitate a Cuvântului lui Dumnezeu. Alături de podium, ori deasupra lui este inclus, de obicei și un spațiu pentru ecran de proiecție (retroproiector, proiectoare tip computer etc.).

Asigurarea unei funcționalități eficiente nu trebuie să transforme sala principală într-o sală de spectacole. Prin folosirea de simboluri creștine, bannere (steaguri, afiș-tablouri etc.), declarații de crez, citate din Biblie, și alte amenajări interioare (iluminare, arhitectură interioară), sala capătă o

anumită prestanță și atrage atenția că principalul ei scop este celebrarea întâlnirii cu Dumnezeu, închinarea, refacerea sufletească, mântuirea. Amenajarea spațiului interior al sălii de închinare are o valoare deosebită în asigurarea unei comunicări deschise, prietenești, și cu autoritate, a Cuvântului lui Dumnezeu. Închinarea către Dumnezeu cel Viu și Adevărat, proclamarea mântuirii prin Fiul Său, Isus Hristos, și maturizarea credincioșilor prin lucrarea Duhului Sfânt, reprezintă esența vieții Bisericii. În ce măsură această esență este slujită de clădirile de închinăciune, de locașurile bisericesti sau de case simple, rămâne o problemă de cultură, de convenție a epocii, de psihologie a comunității, de teologie confesională. În cuvintele lui S. Smalley, un preot anglican, însă, cititorii pot observa cât de „uimitor [este] că azi ne aflăm în situația de a construi catedrale pentru secolul 20 într-un stil care aparține evului mediu”.¹¹

Managementul timpului: eficiență și comunicare

Una dintre resursele cu un pronunțat caracter cultural este timpul. Fiecare societate are ritmul ei, propria percepere a timpului. În societățile mai lente, mai tradiționale, timpul pare să stea mai mult la dispoziția Bisericii. În Bisericile evanghelice din România era un lucru foarte obișnuit ca programul de duminică dimineată să dureze trei ore, întâlnirea din timpul săptămânii - două ore, iar în cursul săptămânii să fie două - trei alte întâlniri (întâlnirea tinerilor, repetiția corului sau orchestrei, comitetul Bisericii etc.). Odată cu dinamizarea societății și cu apariția slujbelor multiple (mulți au două-trei slujbe ca să poată supraviețui), valoarea timpului este percepută în mod diferit. Multe Biserici au două servicii de închinare duminică dimineată – și acestea durează mai puțin (o oră și jumătate). Structura timpului ocupat în timpul săptămânii s-a schimbat și ea: există întâlniri de studiu biblic ale

¹¹ S. Smalley, *Building for Worship. Biblical Principles in Church Design*, London: Hoddon & Stoughton, 1967, p. 88. C. Cavaros, *Byzantine Sacred Art (Selections from the writings of Fotis Kontoglou)*, New York: Vantage Press, 1957. Un articol interesant îl are A. Ioan, „Arhive (I)”, *Arhitext Design*, 5 (2001). Proiectele privitoare la Catedrala „Mântuirii Neamului”, București, ridică probleme de integrare culturală și mesaj religios în contextul sec. 21.

femeilor, ale bărbaților, activități de tineret, ale cluburilor de copii și adolescenți, studii de evanghelizare, întâlniri ale misionarilor, conferințe. Una din regulile de bază în eficientizarea lucrării Bisericii este folosirea la maximum a capacității sălilor disponibile și a timpului.¹² O altă regulă este descentralizarea activităților – spațiul sacru nu se găsește doar la Biserică: grupurile de rugăciune, de studiu biblic se pot organiza și acasă, în apartamente, în case, unde atmosfera poate fi mai degajată și toți participanții au șansa de a interveni în discuție, de a se ruga.

¹² Legat de această folosire maximizată, este important ca ele să se desfășoare în moduri care nu scandalizează vecinii. Relația cu vecinii este foarte importantă, ei trebuie vizitați, trebuie să știe că membrilor Bisericii le pasă de părerea lor și de confortul pe care îl doresc, că se pot ruga pentru ei și se poate menține o legătură prietenească, principială.

Bibliografie selectivă:

- Cavarnos, C. *Byzantine Sacred Art (Selections from the writings of Fotis Kontoglou)*, New York: Vantage Press, 1957.
- Cox, H. *The secular city: secularization and urbanization in theological perspective*, N.Y.: Macmillan, 1965
- Cavarnos, C. *Byzantine Sacred Art (Selections from the writings of Fotis Kontoglou)*, New York: Vantage Press, 1957.
- Dumitrescu, S., *Chivotele lui Petru Rareș și modelul lor ceresc. O investigație artistică întreprinsă de S. Dumitrescu*, București: Anastasia, 2001
- Ionescu, G., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București: Ed. Academiei RSR, 40, 70-72, 224-401, 1982
- Leach, N., *Anestetica. Arhitectura ca anestezic*, trad. C.M. Cătuneanu, București: Paideia, 1999;
- Ousterhout, R., *Curs de arhitectură și istoria Bisericii, 1992-1996*, cf. <http://www.arch.uiuc.edu/courses/arch311/default.html>.
- Schönborn, C. von, *Oamenii, Biserica, Țara. Creștinismul ca provocare socială*, T. Petrache, R. Nețoiu (trad), București: Anastasia, 2000
- Sweet, L., *Soul Tsunami: sink or swim in the new millennium culture*, Grand Rapids, MI: Zondervan, 1999
- S. Smalley, *Building for Worship. Biblical Principles in Church Design*, London: Hoddon & Stoughton, 1967,

Tillapaugh, F.R., *Unleashing the Church. Getting People Out of the Fortress and into Ministry*, Ventura, CA: Regal Books, 1982

Yiannias, J., „Orthodox Art and Architecture”, cf. site-ul <http://www.goarch.org/en/ourfaith/articles/article8025.asp>.